

Beata Skubiak¹
Uniwersytet Szczeciński

STARZENIE SIĘ SPOŁECZEŃSTWA – WYZWANIE CZY SZANSA?

Streszczenie

Artykuł omawia problemy i możliwości związane ze starzeniem się społeczeństwa w Polsce. Poruszono kwestie związane z systemem zabezpieczenia społecznego, rynku pracy, gospodarki. Na podstawie przeprowadzonej analizy stwierdzić można, że starzenie się populacji ma zarówno negatywne, jak i pozytywne konsekwencje.

Słowa kluczowe: zmiany demograficzne, starzenie się, rozwój gospodarczy

Wprowadzenie

Zmiany demograficzne oddziałują niemal na każdy aspekt życia: na funkcjonowanie przedsiębiorstw, organizację pracy, planowanie urbanistyczne, projektowanie mieszkań, transport publiczny, preferencje wyborcze i infrastrukturę społeczną.

Polska na tle Europy zaliczana jest do krajów o stosunkowo dużej liczbie osób młodych, niemniej jednak weszła już w fazę przyspieszonego starzenia się struktury ludności – głównie z powodu wchodzenia pokolenia wyżu lat 50. ubiegłego stulecia w wiek starszy (65+). Zmiany w strukturze ludności, według podziału na dzieci (0–14 lat), dorosłych (15–64 lata), starszych (65+), jakie zaszły w Polsce w ostatnich kilkunastu latach, nastąpiły w grupie osób starszych (wzrost o 43,7%), przy równoczesnym ostrym spadku liczby dzieci (o prawie 40%)

¹ Adres e-mail: bskubiak@wneiz.pl.

i niewielkim wzroście liczby dorosłych. Dotyczy to też proporcji poszczególnych grup: nastąpił wyraźny wzrost udziału osób starszych w populacji kosztem udziału najmłodszych. Dla przyszłych struktur wieku spadek liczby i udziału dzieci jest szczególnie niepokojący, oznacza bowiem znaczne przyspieszenie starzenia się ludności. Potwierdzają to prognozy Eurostatu².

W niniejszym artykule omówiono problemy i możliwości związane ze starzeniem się społeczeństwa, zwłaszcza w zakresie rozwoju „srebrnej gospodarki”.

1. Konsekwencje starzenia się społeczeństwa

Wcześniejsze emerytury w połączeniu z rosnącą długością życia oraz niskie wskaźniki urodzeń stanowią zagrożenie dla systemów zabezpieczenia społecznego, skutkują zwiększeniem wydatków i zmniejszeniem dochodów z podatków. Niezależnie od wydłużania się momentu przejścia na emeryturę problem specjalnych przywilejów emerytalnych nadal jest aktualny i będzie stanowił wymierne obciążenie dla budżetu państwa między 2009 a 2032 rokiem. Średnioroczne niezbilansowanie (w ujęciu ESA-95, definicji używanej w UE) wyniosło 5,3% PKB, a po obcięciu składki do OFE w 2011 roku – 4,83% PKB. Szacuje się, że w 2012 roku – dzięki podwyższeniu składki na świadczenia rentowe – osiągnęło poziom około 4%. Inna miara – suma dotacji i transferów do instytucji ubezpieczeń społecznych – także potwierdza to głębokie niezbilansowanie³. Prognozy Komisji Europejskiej zakładają obniżenie tempa wzrostu gospodarczego, między innymi właśnie jako skutek starzenia się społeczeństwa, z poziomu około 6% w 2007 roku do 1%–2,5% po roku 2020. Warto podkreślić, iż nawet wydłużenie wieku emerytalnego i podjęcie próby utrzymania na rynku pracy osób w wieku 65–71 lat, nie w pełni zlikwiduje ten negatywny wpływ na rozwój gospodarczy. Wynika to ze stałego obniżania się całkowitej liczby ludności Polski w perspektywie 2060 roku oraz z wyższego poziomu niepełnosprawności osób w wieku 65+⁴.

W celu zapewnienia funkcjonowania systemów zabezpieczenia społecznego w dłuższej perspektywie i promowania wzrostu gospodarczego ważne jest, aby

² Więcej: *Work session on demographic projections*, Theme: Population and social conditions, Collection: Methodologies and working papers, European Union, Lisbon 2010.

³ M. Gronicki, J. Jankowiak, *Otwarte fundusze emerytalne i gospodarka Polski w latach 1999–2013*, Gdynia–Warszawa, Izba Gospodarcza Towarzystw Emerytalnych, 26 kwietnia 2013, s. 14–15.

⁴ *Konsekwencje zmian demograficznych dla polskiej gospodarki i budżetu państwa*, <http://www.biomedical.pl/aktualnosci/konsekwencje-zmian-demograficznych-dla-polskiej-gospodarki-i-budzetu-panstwa-4060.html> (30.08.2014).

bardziej efektywnie wykorzystać istniejące zasoby. Oznacza to zwiększenie poziomu zatrudnienia poprzez zmniejszenie bezrobocia i uruchomienia ukrytych zasobów ludzkich (pozostających poza rynkiem pracy), a także konieczność zachęty do uczestnictwa w rynku pracy i zwiększenia stopy zatrudnienia osób starszych.

Istnieją różne teorie dotyczące wpływu starzenia się społeczeństwa na popyt i podaż pracy. Większość naukowców i ekspertów przewiduje niedobory siły roboczej do poziomów, które szkodzą gospodarce⁵. W przypadku Polski, są one wynikiem nie tylko starzenia się społeczeństwa, ale także wynikają z wcześniejszego przechodzenia na emeryturę oraz niedopasowania umiejętności i kwalifikacji do wymagań na rynku pracy.

2. Wcześniejsze emerytury i konieczność zmian

Jedną z mocnych stron polskiej gospodarki są zasoby siły roboczej oraz system regulacji obowiązujących na rynku pracy. Na tle krajów UE siła robocza jest stosunkowo tania⁶, opodatkowanie pracy względnie niskie⁷, a prawo pracy przewiduje dostateczny stopień elastyczności.

W 2012 roku zalecenia Rady dla Polski⁸ w zakresie rynku pracy, edukacji i polityki społecznej dotyczyły utrwalonych praktyk w zakresie wcześniejszego przechodzenia na emeryturę, a także stopniowego wycofywania specjalnych programów emerytalnych dla górników i rolników. Polsce tylko częściowo udało się zająć kwestią niskich wskaźników zatrudnienia osób starszych oraz powolnego wycofywania specjalnych programów emerytalnych dla górników i rolników. Stopniowe podwyższenie i zrównanie ustawowego wieku emerytalnego mężczyzn i kobiet powinno pozytywnie wpłynąć na wskaźniki zatrudnienia starszych pracowników, jednakże osiągnięcie docelowego poziomu przeciągnie się w czasie (zrównanie ma nastąpić w 2040 roku).

⁵ *Demography Report 2010*. Older, More Numerous and Diverse Europeans, Eurostat, European Commission, Luxemburg 2011; T. Mering, *Strategia Unii Europejskiej wobec starzenia się ludności*, <http://recesja.icm.edu.pl/ips/problemypps/pps18/PPS18-Mering.pdf> (27.09.2014).

⁶ <http://www.bankier.pl/wiadomosc/Inwestorzy-nie-szukaja-juz-w-Polsce-taniej-sily-roboczej-Cenniejsi-sa-dla-nich-wykształceni-informatycy-i-inżynierowie-3170866.html> (23.09.2014).

⁷ <http://www.bankier.pl/wiadomosc/Kto-placi-najwyzsze-podatki-w-Europie-2550746.html> (22.09.2014).

⁸ Dokument roboczy służb Komisji, *Ocena krajowego programu reform i programu konwergencji POLSKI z 2013 r.*, towarzyszący dokumentowi: Zalecenie: Zalecenie Rady w sprawie krajowego programu reform Polski z 2013 r. oraz zawierające opinię Rady na temat przedstawionego przez Polskę programu konwergencji na lata 2012–2016 {COM(2013)} 371 final, Bruksela, 29.05.2013.

Likwidacja przywilejów emerytalnych nie spowodowała wzrostu bezrobocia wśród starszych osób. Z danych GUS wynika, że w III kwartale 2012 roku pracowało 39,6% osób w wieku 55–64 lata. Trzy i pół roku wcześniej wskaźnik ten wynosił 31,4%⁹. Wydłużenie czasu pracy jest korzystne dla pracujących emerytów – dostają wyższe świadczenia, są aktywniejsi i czują się potrzebni. Polska przystąpiła do realizacji szeregu działań krótkoterminowych służących zwiększeniu aktywności społecznej osób w wieku powyżej 60 lat. Środki te są wiarygodne, ale mają tylko częściowe znaczenie, ponieważ ich celem nie jest wzrost zatrudnienia, lecz większy udział osób starszych w życiu społecznym. W dalszym ciągu nie jest realizowana zintegrowana strategia na rzecz aktywnego starzenia się mająca zachęcić starszych pracowników (zwłaszcza kobiety) do dłuższego pozostania na rynku pracy i wydłużyć faktyczny wiek emerytalny. Takie podejście łączyłoby ulepszenia w miejscu pracy, instrumenty rynku pracy, reformy systemu opieki zdrowotnej, zachęty podatkowe i uczenie się przez całe życie.

3. Potencjał społeczno-gospodarczy starzejącego się społeczeństwa

W Polsce poziom aktywności zawodowej osób w wieku 50+ należy do najniższych w Unii Europejskiej. Niski wskaźnik aktywności zawodowej wynika nie tyle z wysokiej stopy bezrobocia osób w wieku 50+, co przede wszystkim ze znacznego odsetka osób biernych zawodowo¹⁰.

Starzenie się ludności jest zwykle w debatach publicznych opisane jako zagrożenie lub obciążenie dla społeczeństwa, jednak to sami starsi ludzie często zaliczają się do grupy, którą cechuje „pasywność” i „nieproduktywność” oraz zależność od państwa opiekuńczego, co w konsekwencji prowadzi do spowolnienia rozwoju gospodarczego. Z drugiej strony potencjał gospodarczy osób starszych i ich roli jako konsumentów są powszechnie zaniedbywane. Usługi socjalne i zdrowotne dla starszych obywateli mogą stać się jednym z głównych filarów dla tworzenia nowych miejsc pracy w sektorze usług. Istnieje kilka ciekawych badań przeprowadzonych w Niemczech w tym kontekście. Na przykład według M. Cirkela¹¹ podejmowane są działania w zakresie redukcji zabezpie-

⁹ *Aktywność ekonomiczna ludności Polski w latach 2010–2012*, GUS, Warszawa 2014.

¹⁰ T. Schimanek, *Spoleczne uwarunkowania i konsekwencje niskiej aktywności zawodowej osób 50+ oraz rozwiązania służące jej zwiększaniu*, w: *Aktywizacja zawodowa osób 50+ i zarządzanie wiekiem. Informacje użyteczne dla instytucji rynku pracy*, Akademia Rozwoju Filantropii w Polsce, Warszawa 2010, s. 8–15.

¹¹ M. Cirkel, J. Hilbert, Ch. Schalk, *Produkte und Dienstleistungen für mehr Lebensqualität im Alter*, Institut für Arbeit und Technik, Gelsenkirchen 2004, s. 103–106.

czenia społecznego w połączeniu z dostosowaniem do dobrych standardów życia, co prowadzić będzie do zwiększenia prywatnych inwestycji i konsumpcji. Odnosi się to przede wszystkim do grup społecznych, które próbują utrzymać dotychczasowy poziom życia. W tym kontekście zauważa się często, że dla młodych ludzi ważne jest na przykład wykupienie polis ubezpieczeniowych (na przykład na życie, emerytalnych, prywatnych ubezpieczeń na wypadek bezrobocia). Natomiast osoby starsze preferują zakup usług i produktów, szczególnie w zakresie ochrony zdrowia, bezpieczeństwa, usług mieszkaniowych i domowych, komunikacji, rekreacji i odnowy biologicznej, a także rzemieślniczych. Z tego punktu widzenia starzenie się społeczeństwa może również przyczynić się do jego rozwoju.

Podkreślić należy, że starzenie się społeczeństwa będzie wzmocniało sektor usług i osłabiało sektor przemysłowy (starsi ludzie potrzebują mniej samochodów i maszyn, ale więcej usług). Z ekonomicznego punktu widzenia jest to pozytywny trend, ponieważ usługi są zwykle generowane na poziomie lokalnym i regionalnym, podczas gdy działalność produkcyjna może być lokowana na całym świecie. Stąd silniejszy sektor usług z uwzględnieniem osób starszych ma potencjał do ściągania pieniędzy i tworzenia miejsc pracy. Jeżeli starzejące się społeczeństwa szybko dostosują się do zmieniających się uwarunkowań demograficznych i zmodernizują swoją politykę gospodarczą w zakresie starzejącego się społeczeństwa, to gospodarki osiągną nie tylko bezpośrednie korzyści finansowe, ale również przewagę na poziomie międzynarodowym w zakresie wiedzy, nowych technologii i usług.

Ponieważ popyt na podróże połączone z leczeniem stale rośnie i jednocześnie wzmocnia się pozycja emerytów jako konsumentów, może to wspomóc wzrost regionalnej gospodarki, zwłaszcza w regionach, które mają warunki przyrodnicze atrakcyjne dla osób starszych i oferują przy tym odpowiednio dostosowane usługi. Obejmuje to wszelkie dziedziny profilaktyki chorób i promocji zdrowego stylu życia, odnowę biologiczną, rehabilitację i pobyty lecznicze. Usługi te generują bezpośredni i pośredni popyt na wyroby przemysłowe. Emeryci w średnim przedziale wiekowym dzięki dużej ilości wolnego czasu i zabezpieczeniu finansowemu mogą stać się w nadchodzących latach ważną grupą klientów przemysłu turystycznego.

Kraje, w których przedsiębiorcy jako pierwsi rozpoczną produkcję towarów dla osób starszych, osiągną przewagę konkurencyjną w porównaniu z przedsiębiorstwami, które późno zareagują na rozwój sytuacji demograficznej.

Zmiana struktury populacji spowoduje stosunkowo duże zmiany w składzie przeciętnego koszyka zakupów¹², co w nadchodzących latach będzie miało wpływ na ogólny poziom zatrudnienia. Żywność przygotowywana i spożywana w domu będzie miała mniejszy udział w całkowitej konsumpcji, natomiast rósł będzie udział podstawowych usług, w tym wydatków na edukację, opiekę zdrowotną i transport. Wzrastał będzie także udział produktów i usług zaawansowanych technologicznie w całkowitej konsumpcji, a małał – udział wydatków na wyposażenie i sprzęt, odzież i akcesoria. Wydatki osób po 65. roku życia będą w większym stopniu przeznaczane na sprzęt elektroniczny, opiekę zdrowotną i usługi informacyjno-telekomunikacyjne.

Wywołany starzeniem się społeczeństwa wzrost popytu na usługi z zakresu opieki zdrowotnej i opieki długoterminowej przyniesie zwiększenie zapotrzebowania na wykwalifikowanych pracowników sektora usług zdrowotnych i opiekuńczych¹³, potrafiących pracować z nowymi technologiami. Pojawiają się możliwości rozwoju opieki długoterminowej i medycyny geriatrycznej, które wymagają nie tylko wiedzy lekarskiej, ale także społecznego podejścia do pacjenta.

W ostatnich dziesięcioleciach dzięki promowaniu aktywnego starzenia się i dłuższego pozostawania na rynku pracy szybko wzrasta popyt na produkty zdrowe, bez chemikaliów, a nawet odmładzające.

Ogromny potencjał poprawy zdolności radzenia sobie ze starzeniem się społeczeństwa kryją w sobie aplikacje informacyjno-komunikacyjne, w tym systemy alarmowe pozwalające przywołać pomoc, telezdrowie (monitorowanie stanu zdrowia pacjentów), teleopieka, innowacje w medycynie (bio- i nanomedycyna), inteligentne mieszkania (domotyka) i technologie informacyjno-telekomunikacyjne (ICT) umożliwiające elastyczne sposoby wykonywania pracy¹⁴ i uwzględniające zmiany kondycji fizycznej starszego pokolenia¹⁵.

¹² G. Desvaux, B. Regout, *Meeting the 2030 French Consumer. How European-Wide Trends Will Shape the Consumer Landscape*, McKinsey&Company, New York 2010.

¹³ Opinia CCMI/101 – CES1012/2012 w sprawie tendencji i konsekwencji przyszłego rozwoju w dziedzinie usług osobistych, socjalnych, zdrowotnych i edukacyjnych w Unii Europejskiej; opinia SOC/367 – CESE 972/2010 w sprawie skutków starzenia się społeczeństwa dla systemów ochrony zdrowia i opieki społecznej.

¹⁴ Komunikat Komisji dla Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego oraz Komitetu Regionów, *Komfortowe funkcjonowanie osób starszych w społeczeństwie informacyjnym*, Inicjatywa i2010. Plan działania w sprawie technologii teleinformatycznych i starzenia się społeczeństwa, COM(2007) 332.

¹⁵ Raport: *New Waves of Growth, Unlocking Opportunity in the Multi-polar World*, badania przeprowadzone przez Accenture Institute dla High Performance i dla Health & Public Service Value, 2011.

Jeśli chodzi o usługi finansowe, to mogą pojawić się pewne szanse rynkowe w dziedzinie prywatnych ubezpieczeń zdrowotnych i emerytalnych, nabywanych w celu zapewnienia sobie większego dobrobytu w starszym wieku.

Nieuniknione będą także inwestycje w dalsze intensywne dostosowywanie transportu zbiorowego i indywidualnego do potrzeb osób starszych. Na tych nieodzownych inwestycjach mogą skorzystać przede wszystkim przedsiębiorstwa przemysłowe nastawione na poprawę komfortu podróży osób starszych.

Podsumowanie

Starzenie się społeczeństwa wywołane zmianami demograficznymi będzie miało istotny wpływ na wszystkie sektory gospodarki. Zmiany demograficzne dotkną rynek pracy zarówno po stronie podaży – firmy będą musiały zareagować na zmienioną strukturę siły roboczej, jak i po stronie popytu – w produkcji przemysłowej potrzebna będzie określona liczba wykwalifikowanych pracowników, a rynek pracy o zmieniającej się strukturze może nie być w stanie pokryć zapotrzebowania.

W związku z powyższym należy przedsięwziąć środki służące rozwiązaniu problemów pojawiających się w wyniku zachodzących zmian, takie jak na przykład podniesienie wskaźnika zatrudnienia osób w wieku powyżej 50 lat, w miarę możliwości zarówno w formie zatrudnienia, jak i samozatrudnienia, starania o zapobieżenie wykluczeniu z rynku pracy starszych pracowników chcących na nim pozostać oraz wspieranie narzędzi, które umożliwią starszym osobom bez pracy przekwalifikowanie się i ponowne znalezienie zatrudnienia, tak by miały one zapewnioną godną emeryturę i jednocześnie czuły, że mogą odegrać swoją rolę w społeczeństwie i są potrzebne.

Wspieranie zatrudnienia osób starszych wymaga przede wszystkim ogólnej poprawy warunków pracy i dostosowania ich do szczególnych potrzeb i stanu zdrowia tych osób, poprawy dostępu do uczenia się przez całe życie w celu odnawiania umiejętności oraz przeanalizowania systemów podatkowych i systemów świadczeń z myślą o stworzeniu skutecznych zachęt do wydłużenia okresu aktywności zawodowej.

W kontekście starzenia się społeczeństwa w tradycyjnym ujęciu w powiązaniu z teorią cyklu życia pojawiają się obawy, że poziom oszczędności gospodarstw domowych będzie malał z powodu niższych dochodów, a to będzie prowadzić do niskiej akumulacji kapitału, obniżenia inwestycji i spowolnienia wzrostu gospo-

darczego¹⁶. Przeciwdziałać temu należy poprzez zachęcanie do poszerzenia pracowniczych programów emerytalnych.

Ponieważ wykluczenie starszych pracowników jest zjawiskiem częstym i niepożądanym, należy rozwijać programy uczenia się przez całe życie czy ustawicznych szkoleń zawodowych, które są kluczowym narzędziem umożliwiającym przekształcenie w pracowników atrakcyjnych dla przedsiębiorstw przemysłowych nawet osób o niedostatecznym, ograniczonym doświadczeniu zawodowym.

Literatura

- Aktywność ekonomiczna ludności Polski w latach 2010–2012*, GUS, Warszawa 2014.
- Cirkel M., Hilbert J., Schalk Ch., *Produkte und Dienstleistungen für mehr Lebensqualität im Alter*, Institut für Arbeit und Technik, Gelsenkirchen 2004.
- Demography Report 2010. Older, More Numerous and Diverse Europeans*, Eurostat, European Commission, Luxembourg 2011; T. Mering, *Strategia Unii Europejskiej wobec starzenia się ludności*, <http://recesja.icm.edu.pl/ips/problemypps/pps18/PPS18-Mering.pdf>.
- Desvaux G., Regout B., *Meeting the 2030 French Consumer. How European-Wide Trends Will Shape the Consumer Landscape*, McKinsey & Company, New York 2010.
- Dokument roboczy służb Komisji, *Ocena krajowego programu reform i programu konwergencji POLSKI z 2013 r.*, towarzyszący dokumentowi: Zalecenie: Zalecenie Rady w sprawie krajowego programu reform Polski z 2013 r. oraz zawierające opinię Rady na temat przedstawionego przez Polskę programu konwergencji na lata 2012–2016 {COM(2013)} 371 final, Bruksela, 29.05.2013.
- Gronicki M., Jankowiak J., *Otwarte fundusze emerytalne i gospodarka Polski w latach 1999–2013*, Izba Gospodarcza Towarzystw Emerytalnych, Gdynia–Warszawa, 26 kwietnia 2013.
- <http://www.bankier.pl/wiadomosc/Inwestorzy-nie-szukaja-juz-w-Polsce-taniej-sily-robotoczej-Cenniejsi-sa-dla-nich-wykształceni-informatycy-i-inżynierowie-3170866.html>.
- <http://www.bankier.pl/wiadomosc/Kto-placi-najwyzsze-podatki-w-Europie-2550746.html>.
- Komunikat Komisji dla Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego oraz Komitetu Regionów, *Komfortowe funkcjonowanie osób starszych w społeczeństwie informacyjnym*, Inicjatywa i2010. Plan dzia-

¹⁶ O. Martins, *The Impact of Aging on Demand, Factors Markets and Growth*, dokument roboczy Departamentu Ekonomii OECD nr 420, Paris 2005.

- łania w sprawie technologii teleinformatycznych i starzenia się społeczeństwa, COM(2007) 332.
- Konsekwencje zmian demograficznych dla polskiej gospodarki i budżetu państwa*, <http://www.biomedical.pl/aktualnosci/konsekwencje-zmian-demograficznych-dla-polskiej-gospodarki-i-budzetu-panstwa-4060.html>.
- Martins O., *The Impact of Aging on Demand, Factors Markets and Growth*, dokument roboczy Departamentu Ekonomii OECD nr 420, Paris 2005.
- Opinia CCMI/101 – CES1012/2012 w sprawie tendencji i konsekwencji przyszłego rozwoju w dziedzinie usług osobistych, socjalnych, zdrowotnych i edukacyjnych w Unii Europejskiej.
- Opinia SOC/367 – CESE 972/2010 w sprawie skutków starzenia się społeczeństwa dla systemów ochrony zdrowia i opieki społecznej.
- Raport: *New Waves of Growth, Unlocking Opportunity in the Multi-polar World*, badania przeprowadzone przez Accenture Institute dla High Performance i dla Health & Public Service Value, 2011.
- Schimanek T., *Społeczne uwarunkowania i konsekwencje niskiej aktywności zawodowej osób 50+ oraz rozwiązania służące jej zwiększaniu*, w: *Aktywizacja zawodowa osób 50+ i zarządzanie wiekiem. Informacje użyteczne dla instytucji rynku pracy*, Akademia Rozwoju Filantropii w Polsce, Warszawa 2010.
- Work session on demographic projections*, Theme: Population and social conditions, Collection: Methodologies and working papers, European Union, 2010.

AGEING POPULATION – CHALLENGE OR OPPORTUNITY?

Abstract

The paper discusses the problems and opportunities of ageing society in Poland. There have been discussed certain issues related to the social security system, labor market and economy. As a result of the analysis it can be stated that the aging of the population has both the negative and positive consequences.

Keywords: demographic change, ageing, economic development

JEL Codes: O15, J26, J18

Translated by Beata Skubiak

